

על כלי-חרס מתקופת-הברזל II מתל אל-ח'ליפה

מאת

נלסון גליק

בשכבה IV בתל אל-ח'ליפה (עציון-גבר / אילת) נתגלו כמה חרותות אדומיות, שהן ללא ספק מן המאות הז'—הו' לפנה"ס. בין השאר נמצאה חרותת עם הנוסח השכיח "לקוסעגל עבד המלך"¹. על חרותת אדומית אחרת, אף היא מאותו הזמן, כתוב, כנראה, "לעמירו" או "לעמירן"². העדות הברורה על קיום כתב אדומי ברור³ בתל אל-ח'ליפה בסוף תקופת-הברזל II מתאימה לקיראמיקה מתקופה זו שנמצאה בשכבה IV, שאופייה בדרך-כלל אדומי. הקיראמיקה משכבה זו היא משלהי המאה הח' לפנה"ס, לכל המוקדם, ועד סוף המאה הו' לפנה"ס.

בין שאר סוגי העיטור שכיחים ספינים צבועים או חרותים בדגמי אשקוקי או סבכה. כך, למשל, נמצא בשכבה זו עיטור-סבכה צבוע על קערה כדורית עמוקה בעלת בסיס-טבעת ושפה ממושקת. ואפשר להביא דוגמאות נוספות כהנה וכהנה. לממצא בתל אל-ח'ליפה דומה ביותר פך שבור ממנעיה (תמנע) שבערבה, שמצאו מנשה קדישמן. פך זה קרוב מאוד לטיפוס הכלים המחופים צלהב העשויים על אבניים, בעלי צריפה בינונית וטין עם גריסים קטנים ובינוניים. הידית השבורה של כלי זה שטוחה וצבועה, והיא מסתיימת בקצה השפה, הממושקת קמעה. צוואר הכלי הולך וצר כלפי מטה, וגופו הכדורי מתעקל כלפי בסיס שטוח וקטן. על החיפוי האפרפר-צלהב מצוירים ספינים אופקיים של עיטור-סבכה. שני כלים אלה מתל אל-ח'ליפה ומתמנע הם ללא ספק מאותה אסכולת-הסגנון של הקיראמיקה האדומית הצבועה של המאות הז'—הו' לפנה"ס.

1. ראה: Albright, *BASOR*, 82, 1941, p. 14; Glueck, *BASOR*, 72, 1938, p. 13; Naveh, *BASOR*, 183, 1966, p. 30; Bennett, *RB*, LXXIII, 1966, pp. 400–401; Pl. XXIIIb
2. Albright, *BASOR*, 71, 1938, p. 18; Glueck, *BASOR*, 72, 1938, p. 17; Harding, *BASOR*, 72, 1938, p. 9; Naveh, *BASOR*, 183, 1966, p. 29
3. Naveh, *BASOR*, 183, 1966, p. 30, n. 25

עיטור סבכה צבוע זה מופיע גם על חרס מח'ירבת א-נחאס שבערבה, שיש לייחסו, כנראה, לתקופת-הברזל II ו⁴. גם בטווילאן שליד פטרה⁵ נתגלו חרסים רבים שראוי לייחסם לתקופת-הברזל. דוגמאות אחרות נתגלו באתרים במואב⁶ ובעמון⁷. אין ללמוד מכך, שדגם זה היה בשימוש בתקופת-הברזל II בלבד — אפשר למצוא גם על כלי-חרס מתקופות קדומות יותר.

לעיטור המחורץ, החרוט והמנוקד משכבה IV בתל אל-ח'ליפה יש מקבילות זהות או דומות בעיטורי חרסים מתקופת-הברזל II שנמצאו בתמנע ובח'ירבת עמראני שבערבה⁸, לשעבר מקום כריית נחושת והיתוכה. כן אפשר להבחין בקשר הדוק ביותר בין הקיראמיקה של תל אל-ח'ליפה מסוף תקופת-הברזל II ובין הקיראמיקה האדומית של אום אל-ביארה⁹.

ראיה לקשר ההדוק שבין כמה מחרסי תקופת-הברזל II מח'ירבת עמראני לבין הקיראמיקה של תל אל-ח'ליפה IV הוא חרס מיוחד במינו, בעל בסיס-טבעת גבוה מח'ירבת עמראני¹⁰, שנמנה עם סוג הכד מתל אל-ח'ליפה שנמצאו עליו האותיות המינאיות. תחילה ייחסתיו למאה ה' לפנה"ס, אבל בהמשך החפירות נתחוויר לי, שיש לייחסו לשכבה IV, ומכאן, שהוא מן המאות ה'—ה' לפנה"ס. היום גראה לי, ולו משיקולים ארכיאולוגיים בלבד, שאין לייחסו לזמן שלפני המחצית הראשונה של המאה ה' לפנה"ס. תחילה ייחס האב ריקמאנס את האותיות המינאיות שעל כד זה למאה ה' לפנה"ס, אך כאשר אמרתי לו לפני שנים מספר, כי על-סמך שיקולים ארכיאולוגיים הגעתי למסקנה שיש לייחסו למאה ה' — שמח מאוד, כי בינתיים אחר אף הוא את זמנו לאותה התקופה. כמה חרסים אחרים מתמנע ומח'ירבת עמראני, המעוטרים בעיטורים אדומיים מחורצים ומנוקרים, מחופים באותו סוג החיפוי שחופו בו החרס הנזכר והכד עם האותיות המינאיות¹¹.

4. Glueck, *AASOR*, XV, pp. 26–30, 129–130; Pls. 23 : 20; 27 A : 3.

5. Glueck, *AASOR*, XV, pp. 61, 74, 124, 126–133.

6. Saller, *Studii Biblici Franciscani, Liber Annuus*, XVI, 1966, p. 241, Fig. 6.

7. 24 : 14–23; p. 245, Fig. 26 : 1–2, 4; pp. 248–249.

8. Harding, *ADAJ*, I, 1951, Pl. XIV : 17.

9. Glueck, *BASOR*, 159, 1960, p. 11, Fig. 5; p. 12, Fig. 6; *BA*, XXIV, 8.

10. 1961, p. 60, Fig. 11; Aharoni, *PEQ*, 1962, Pl. XII : 7–8; p. 67.

11. Bennett, *ILN*, 30, 1966, pp. 29–31; *RB*, LXXIII, 1966, pp. 372–401.

10. Glueck, *BASOR*, 159, 1960, p. 12, Fig. 6.

11. *BASOR*, 71, 1938, pp. 15–16.

מן הדוגמאות שהבאנו עולה בבירור, כי אין לקבל את קביעתם של אהרוני ורותנברג, שהקיראמיקה מן האתרים בערבה שבהם כרו נחושת והתיכוה היא מן המאות ה"ב—הי"א¹² בלבד. כן אין לקבל את קביעותיהם האחרות, המבוססות אף הן על תארוך מוטעה של קיראמיקה, שרק בימי שלמה היתה תעשיית-נחושת בערבה המערבית¹³. בדרך-כלל מקבילות תולדותיהם של האתרים האמורים לתולדותיה של עציון-גבר / אילת, שהתקיימה בין המאה ה' למאה ה' לפנה"ס.

עם קיראמיקה זו של המאות ה'—הו' מתל אל-ח'ליפה נמנים גם הרבה ספלים מזווים, בין עם ידיות-אוזן ובין בלעדיהן, שעל כמה מהם נמצאו תווים-קדרים. מכלים אלה, הקרובים ביותר לקיראמיקה ה"אשורית" מאותה התקופה, נמצאו דוגמאות עם ידית אחת ושפה ממושקת גבוהה באום אל-ביארה¹⁴, ברבת-עמון ובסביבותיה וכן בדיבון. (דומה, שהקיראמיקה ממקום זה, שיוחסה למאה ה'ט', היא מתקופה מאוחרת יותר.) הספלים המזווים העדינים חסרי-הידיות, שפיטרי כינה אותם בראשונה "אשוריים", נתגלו בשכבות מן המאה ה' בחפירות תל אל-פארעה הצפוני, שומרון, חצור, שכם, תל אל-קדיראת, ערוער שעל הארנון והר נבו¹⁵. במקאבליין שליד רבת-עמון¹⁶ נתגלתה קערה מזווה של ברונזה מטיפוס זה, הדומה לקערות חרס וברונזה משלהי המאה ה' מכלח (תל מרוד)¹⁷.

12. Rhotenberg, *PEQ*, 1966, p. 7; שנתון מוזיאון הארץ, 7, 1965, עמ' 26—28; הארץ, 10 באפריל 1966; וראה כעת: שנתון מוזיאון הארץ, 9, 1967, עמ' 51 ואילך.
13. Y. Aharoni, *PEQ*, 1962, p. 40.
14. Bennett, *RB*, LXXIII, 1966, p. 387, Fig. 2 : 1, 3; p. 389, Fig. 3 : 7-8, 13.
15. Saller, *Studii Biblici Franciscani, Liber Annuus*, XVI, 1966, p. 272.
Figs. 3-6
16. Harding, *QDAP*, XIV, 1950, p. 45; Pl. XIV : 6; Petrie & Tuffnell, *Beth Pelet*, I, p. 10, Pl. XXVIII; p. 14, Pl. XLVIII : 817.
17. Layard, *Discoveries among the Ruins of Nineveh and Babylon*, p. 161; Mallowan, *ILN*, 1950, p. 182, Figs. 7-8; *Iraq*, XXII, 1950, Pl. XXXII : 2; p. 183; Oates, *Iraq*, XXI, 1959, p. 142; Pl. XXXVII : 59; Lines, *Iraq*, XVI, 1954, Pl. XXXVII : 7-8; pp. 165-166; Oppenheim-Hrouda, *Tell Halaf*, 1962, Pls. 60 : 138; 61 : 168-170; 62 : 175; pp. 99-100; von Oppenheim, *Der Tell Halaf*, p. 186, Fig. 55 : 5-6

בשכבת הספלים המזווים חסרי־הידית או בעלי הידית האחת מתל אל־ח'ליפה מן המאות הו'—הו' נמצאו גם די הרבה ספלי־קטורת או מקטרים, שבגופם המזווה יש, בדרך־כלל, שתיים—שלוש שורות אופקיות של נקבים. כן נמצאו בתל אל־ח'ליפה מקטרים מספר מאותה התקופה, כלים שהם לעת־עתה מיוחדים במינם: מכסיהם קבועים ובדפנותיהם אשנבים. בחלק התחתון של גופם יש טיפוס מפתיע של עיטור טבוע. את המקבילות הקרובות ביותר, בלי העיטור הטבוע, אפשר למצוא בקיראמיקה מן המאה הו' שנתגלתה בכלח¹⁸. בדרך־כלל אפשר לומר, כי הקיראמיקה מן המאות הו'—הו' שנחשפה בשכבה IV בתל אל־ח'ליפה היא אדומית בעיקרה, וכי היא דומה ביותר לקיראמיקה ה"אשורית" מאותה התקופה. מקבילות מפתיעות לקיראמיקה זו נמצאו באתרים מתקופת־הברזל II בערבה שבהם כרו נחושת והתיכוה¹⁹.

¹⁸ Oates, *Iraq*, XXI, 1959, pp. 132, 141, 142; Pls. XXXV : 35–37; XXXVI : 29; Lines, *Iraq*, XVI, 1954, Pl. XXXVII : 5; p. 165

¹⁹ דיון מפורט בחומר הנדון במאמר זה עומד להתפרסם ב־*BASOR* בשם Some Edomite Pottery from Tell el-Keleifeh